

8. Shypunova O.V. (2011) Avtomatyzatsiia upravlinnia pidpriemstvom: osnovni pryntsypy, funktsii ta pidkhody [Enterprise Management Automation: Basic Principles, Functions and Approaches]. Aktualni problemy ekonomiky - Current problems of the economy, 6, 25-38.

Інформація про авторів

КОВАЛЬ Олена Вікторівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри бухгалтерського обліку, факультету обліку та аудиту, Вінницький національний аграрний університет (21008, м. Вінниця, вул. Сонячна 3, e-mail: ostapchukov@meta.ua).

KOVAL Olena – Candidate of Economic Sciences, Associate Professor Department of Accounting, Vinnytsia National Agrarian University (21008, Vinnytsia, Sonyachna str., 3, (e-mail: ostapchukov@meta.ua).

КОВАЛЬ Елена Викторовна – кандидат экономических наук, доцент кафедры бухгалтерского учета факультета учета и аудита, Винницкий национальный аграрный университет (21008, г. Винница, ул. Солнечная 3, (e-mail: ostapchukov@meta.ua).

УДК 336.1

DOI: 10.37128/2411-4413-2019-6-16

УДК 3.072.:658.71/75

ДЕРЖАВНИЙ КОНТРОЛЬ ПУБЛІЧНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ: ОЦІНКА СТАНУ ТА НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ©

КАЛЕТНИК Г.М.,
доктор економічних наук, професор,
академік НААН України,
президент ННБК “Всеукраїнський
науково-навчальний консорціум”,

ЗДИРКО Н.Г.,
кандидат економічних наук,
доцент кафедри аудиту та державного
контролю,
декан факультету обліку та аудиту
Вінницький національний
аграрний університет
(м. Вінниця)

Досліджено сутність та значення публічних закупівель для ефективного розвитку підприємств, установ та організацій бюджетної сфери. Визначені основні суб'єкти здійснення державного фінансового контролю та моніторингу за використанням бюджетних коштів в частині публічних закупівель. Встановлено, що окрім наділених державою контролюючими повноваженнями Антимонопольного комітету України та Рахункової палати, одним із визначальних органів контролю є Державна аудиторська служба України. Дана оцінка основним показникам та проведенням контрольним заходах, а також засобів за результатами перевірок в частині публічних закупівель. Проаналізовано загальні відомості про результати державного фінансового контролю та відомості про виявлені порушення, а також недоліки в сфері державного фінансового контролю за публічними закупівлями. Здійснено оцінку моніторингу результативності та ефективності проведення публічних закупівель. Досліджено особливості проведення кожної з процедур здійснення публічних закупівель та дана розгорнута інформація в частині аналітичних даних за методами закупівель. Визначені основні проблемні аспекти та типові порушення у сфері публічних закупівель. Запропоновано ключові напрямки, згідно яких повинно відбуватися формування політики у сфері публічних закупівель.

Ключові слова: публічні закупівлі, державний контроль, державна аудиторська служба, відкриті торги, конкурентний діалог, переговорна процедура, допорогові закупівлі, контрольні заходи, фінансові порушення.

Табл.: 8. Рис.: 3. Літ.: 8.

STATE CONTROL OF PUBLIC PROCUREMENT: ASSESSMENT OF THE CONDITION AND DIRECTIONS OF IMPROVEMENT

KALETNIK Hrygoriy,
Doctor of Economic Sciences, Professor,
Academician of NASS of Ukraine,
President of the "Ukrainian Scientific-Educational Consortium"

ZDYRKO Nataliya,
PhD in Economics, Associate Professor,
Dean of the Faculty of Accounting and Audit,
Vinnytsia National Agrarian University
(Vinnytsia)

The essence and importance of public procurement for the effective development of enterprises, institutions and organizations of the budget sphere are investigated. The main subjects of public financial control and monitoring of the use of budget funds in the part of public procurement are identified. It is established that in addition to the State-vested powers of the Antimonopoly Committee of Ukraine and the Accounting Chamber, the State Audit Service of Ukraine is one of the determining bodies of control. The estimation of the main indicators and the control measures carried out, as well as the means of the results of the public procurement audits, is given. The general information on the results of the public financial control and the information about the detected violations, as well as the shortcomings in the field of public financial control over public procurement are analyzed. The monitoring of the effectiveness and efficiency of public procurement was evaluated. The peculiarities of carrying out each of the public procurement procedures are investigated and the detailed information in the part of the analytical data by procurement methods is given. The main problematic aspects and typical violations in the field of public procurement are identified. The key directions under which public procurement policy should be formulated are suggested.

Key words: public procurement, state control, state audit service, open bidding, competitive dialogue, negotiation procedure, sub-procurement, control measures, financial violations.

Tabl.: 8. Fig.: 3. Lit.: 8.

ГОСУДАРСТВЕННЫЙ КОНТРОЛЬ ПУБЛИЧНЫХ ЗАКУПОК: ОЦЕНКА СОСТОЯНИЯ И НАПРАВЛЕНИЯ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ

КАЛЕТНИК Г.Н.,
доктор экономических наук, профессор,
академик НААН Украины,
президент УНПК "Всеукраинский научно-учебный консорциум"

ЗДЫРКО Наталия Григорьевна,
кандидат экономических наук, доцент
декан факультета учета и аудита,
Винницкий национальный аграрный университет
(г. Винница)

Исследована сущность и значение публичных закупок для эффективного развития предприятий, учреждений и организаций бюджетной сферы. Определены основные субъекты осуществления государственного финансового контроля и мониторинга за использованием бюджетных средств в части публичных закупок. Установлено, что кроме наделенных государством контролирующими полномочиями Антимонопольного комитета Украины и Счетной палаты, одним из основных органов контроля является Государственная аудиторская служба Украины. Данная оценка основным показателям и проведенным контрольным процедурам, а также средств по результатам проверок в части публичных закупок. Проанализированы общие сведения о результатах государственного финансового контроля и сведения о выявленных нарушениях, а также недостатки в сфере государственного финансового контроля за публичными закупками. Осуществлена оценка мониторинга результативности и эффективности проведения публичных закупок. Исследованы особенности проведения каждой из процедур

осуществления публичных закупок и дана развернутая информация в части аналитических данных по методам закупок. Определены основные проблемные аспекты и типичные нарушения в сфере публичных закупок. Предложено ключевые направления, по которым должно происходить формирование политики в сфере публичных закупок.

Ключевые слова: публичные закупки, государственный контроль, государственная аудиторская служба, открытые торги, конкурентный диалог, переговорная процедура, допороговы закупки, контрольные мероприятия, финансовые нарушения.

Табл.: 8. Рис.: 3. Лит.: 8.

Постановка проблеми. Однією із форм співробітництва між державою та суб'єктами господарювання є відносини з публічних закупівель, чим забезпечуються потреби державних підприємств, установ та організацій в товарах, роботах та послугах. Здійснення публічних закупівель передбачає певні процедури та механізми, що визначені в основному нормативному документі - Законі України «Про публічні закупівлі» №922-VIII від 25 грудня 2015 року [1] (далі - Закон).

Очевидно, що будь-які бюджетні кошти підлягають перевіркам на предмет ефективності їх використання та економності з боку контролюючих органів. З кожним роком, незалежно від проведення контрольних заходів органами контролю, як замовники, так і учасники знаходять певні «лазівки» для співпраці, що, в свою чергу, призводить до неекономії або втрат фінансових ресурсів державою. Саме тому, для удосконалення механізму проведення публічних закупівель потрібно здійснювати детальну оцінку виявлених порушень, а також шукати способи удосконалення процедур для забезпечення прозорості та ефективності публічних закупівель.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Враховуючи зростання актуальності здійснення публічних закупівель збільшується сфера досліджень в частині публічних закупівель. Так, основні аспекти здійснення публічних закупівель розглядали у своїх працях такі науковці, як Н. Зdirко [8], С. Козлов [6], А. Мазаракі, А. Олефір [5], М. Остап'юк, В. Пашков, Я. Петруненко, В. Смирчинський, І. Смотрицька, О. Тараненко [7], А. Храмкін [9], О. Шевчук [8], О. Юдіцький та інші. Утім, враховуючи постійні та активні зміни законодавства в частині публічних закупівель, ця сфера потребує постійного дослідження та вдосконалення.

Формулювання цілей статті. Метою статті є проведення оцінки якості та ефективності державного фінансового контролю публічних закупівель, а також виявлення проблемних аспектів та пропозиції щодо удосконалення процедур та механізмів публічних закупівель.

Виклад основного матеріалу дослідження. У п. 3 статті 7 Закону визначено, що Антимонопольний комітет України та Рахункова палата здійснюють контроль у сфері публічних закупівель у межах своїх повноважень. Однак, у Законі жодного слова не визначено про контрольні функції такого контролюючого органу, як Державна аудиторська служба (далі - Держаудитслужба). В доповнення, можна зазначити, що в Положенні про Державну аудиторську службу України [2] все ж йдеться про перевірки її представниками публічних закупівель. Так, п.4 визначено, що Держаудитслужба відповідно до покладених на неї завдань реалізує державний фінансовий контроль через здійснення перевірки та моніторингу закупівель.

Упродовж 2018 року Держаудитслужбою, її міжрегіональними територіальними органами досліджено питання закупівель під час проведення 858 заходів державного фінансового контролю (ревізій та аудитів) та встановлено процедурних порушень у сфері закупівель на загальну суму 22,0 млрд гривень [3].

Основні показники щодо проведених контрольних заходів та засобів за результатами перевірок узагальнено в таблиці 1.

Таблиця 1

**Показники проведених контрольних заходів
Державною аудиторською службою в сфері публічних закупівель**

№ п/п	Показник	Роки			Відхилення
		2016	2017	2018	
1	Проведено контрольних засобів	778	863	858	80,0
2	Встановлено порушень, млрд. грн.	13,2	5,2	22,0	8,8
3	Складено протоколів про адміністративні порушення	319	231	333	14
4	Попереджено порушень у сфері закупівель, млрд.грн, в т.ч.	4,7	16,8	21,3	16,6
5	- відмінено процедури закупівель	3,8	15,5	20,1	16,3
6	- розірвано укладені договори	0,9	1,3	1,2	0,3

Джерело: сформовано на основі [2]

За результатами таких заходів державного фінансового контролю у 2018 році складено та направлено до суду 333 протоколи за статтею 164-14 Кодексу України про адміністративні правопорушення за порушення законодавства у сфері закупівель.

Також Держаудитслужба у межах повноважень реалізовувала покладені на неї завдання у сфері контролю закупівель шляхом аналізу документів, розміщених в інформаційно-телекомунікаційній системі Prozorro, та інформації, наданої замовниками на запити Держаудитслужби та її міжрегіональних територіальних органів.

Загальна оцінка встановлених Держаудитслужбою та попереджених порушень в сфері державних закупівель за 2016-2018 роки наведено на рис. 1.

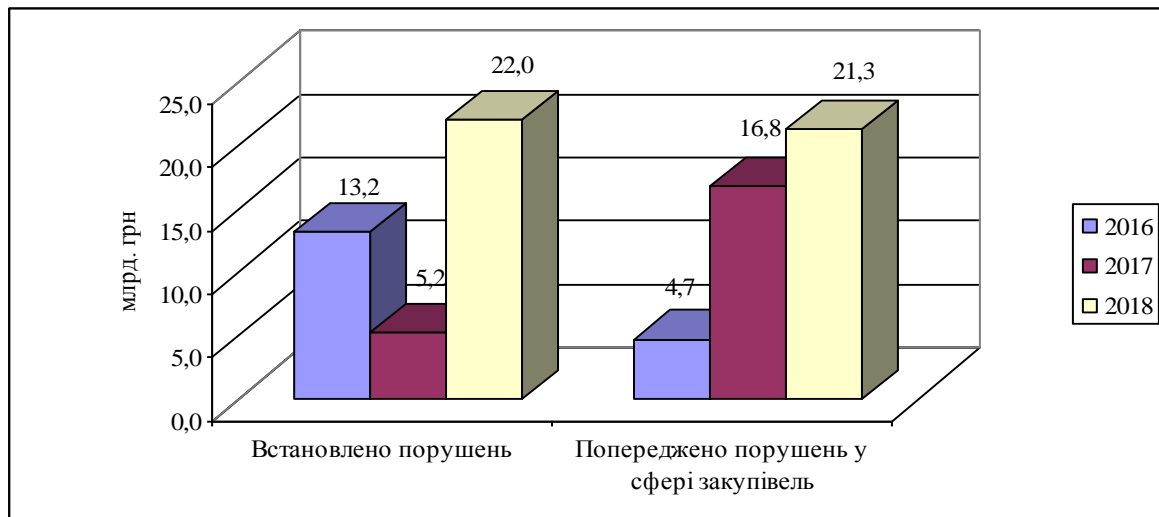

Рис. 1. Оцінка встановлених та попереджених порушень в сфері публічних закупівель, млрд.грн.

Джерело: побудовано за Звітами Держаудитслужби [3]

Дані Звітів Держаудитслужби вказують, що з кожним роком відсоток попереджених порушень зростає, що є позитивною тенденцією та сприяє економії бюджетних коштів.

За результатами відповідного аналізу за 2018 рік попереджено порушень у сфері закупівель за понад 2,4 тис. процедурами закупівель на загальну суму 21,3 млрд грн, а саме: відмінено процедури закупівель на суму 20,1 млрд грн. та розірвано укладені договори на загальну суму 1,2 млрд гривень.

Загалом у 2018 році Держаудитслужба та її міжрегіональні територіальні органи завершили 151 моніторинг закупівель, яким охоплено понад 6,6 млрд грн. За результатами 57 моніторингів закупівель встановлено порушень на суму 452,7 млн гривень.

У загальній структурі порушень, які встановлено органами Держаудитслужби, найбільшу частку – 38,7% становлять порушення щодо недотримання порядку оприлюднення інформації про закупівлю.

Решту фактів порушень можна згрупувати за такими ознаками:

- невідхилення замовником тендерної пропозиції учасника, яка не відповідала умовам тендерної документації - 11,3 %;
- недотримання порядку визначення предмета закупівлі - 11,3 %;
- замовник уклав договір без застосування процедури закупівлі - 11,3 %;
- ненакладення електронного цифрового підпису на форми документів у сфері публічних закупівель - 9,7 %;
- порушення при складанні тендерної документації - 9,7 %;
- проведення переговорної процедури за відсутності визначених підстав - 4,8 %;
- порушення при складанні та виконанні договорів - 3,2 % (рис. 2).

Моніторинг державних закупівель, перш за все, полягає у перевірці відповідності встановленим процедурним нормам чи ефективності державних закупівель, що є важливими функціями державного управління. Існують різні підходи до організації такого виду моніторингу та різні шляхи визначення і вимірювання рівня ефективності закупівель, але найочевиднішим критерієм у цьому питанні є рівень ефективності використання коштів платників податків.

Дотримання правових вимог також може розглядатися як індикатор або передумова раціонального використання коштів. Достатня прозорість та ефективне структурування процедур закупівлі є передумовами для забезпечення сильної конкуренції та гарантування кращої якості за реальними ринковими цінами, а отже, й дотримання принципу раціонального використання коштів.

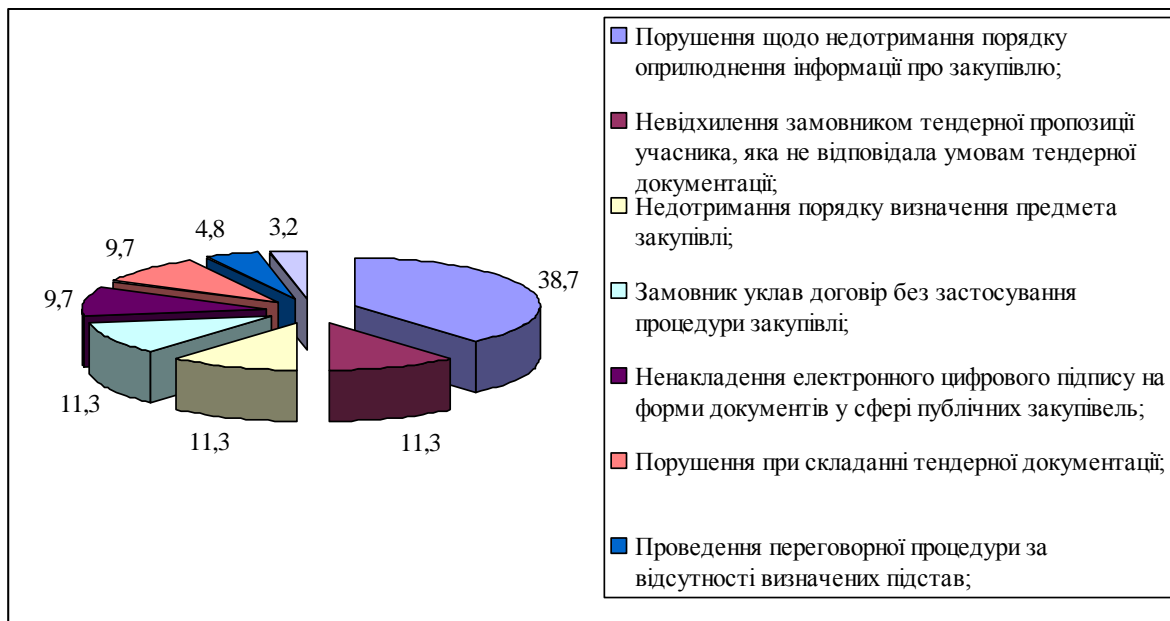

Рис. 2. Частка встановлених порушень Держаудитслужбою за результатами моніторингу, 2018 р, %

Джерело: побудовано за Звітами Держаудитслужби [3]

З іншого боку, досягнення оптимального співвідношення ціна/якість вимагає не лише формального дотримання встановлених правил. Навіть належним чином проведені процедури можуть бути неефективними з погляду витрачання бюджетних коштів. Це може пояснюватись такими об'єктивними чинниками, як наявні ринкові структури (слабка конкуренція навіть під час відкритих торгів, недостатня вага якісного критерію у загальній структурі оцінювання пропозицій конкурсних торгів, надміру обмежувальні технічні специфікації). Не виключено, що предмет договору закупівлі не зовсім відповідає суспільним потребам через їх неналежне визначення на стадії планування. Насамкінець, це може бути пов'язано із затримкою постачання або неспроможністю постачити товари за відповідним договором через неналежне управління договірними відносинами.

Таким чином, оцінювання ефективності використання коштів охоплює набагато більше аспектів, аніж моніторинг відповідності окремих процедур закупівель встановленим нормам.

Важливо визначити доцільний ступінь інтенсивності моніторингу на етапах, що передують самим торгам (для забезпечення належного аналізу суспільних потреб), чи після проведення торгів (для забезпечення ефективного управління договірною діяльністю). У цьому питанні ключовим чинником є мета моніторингу. Якщо об'єктом оцінювання визначено співвідношення ціна/якість, моніторингу підлягає весь закупівельний цикл. Якщо ж оцінювання зосереджується на перевірці дотримання встановлених норм, об'єктом моніторингу стає, як правило, процедура торгів.

Моніторинг результативності в поєднанні з моніторингом дотримання вимог може допомогти виявляти випадки, коли неконкурентні процедури проводяться на законних підставах, і єдиним засобом забезпечення належної конкуренції під час торгів є застосування суворіших законодавчих вимог.

Об'єктом моніторингу дотримання вимог є окремі процедури закупівлі, тимчасом як під час проведення моніторингу ефективності враховується інформація про дотримання замовниками своїх договірних і фінансових зобов'язань, яка часто відображається у різних статистичних звітах. Отже, моніторинг ефективності певним чином може бути менш затратним з точки зору необхідних аналітичних ресурсів [3].

Моніторинг дотримання вимог також може проводитись зі специфічними цілями, наприклад, для перевірки дотримання міжнародних стандартів та міжнародних зобов'язань України (щодо наближення її законодавства у сфері державних закупівель до відповідних директив ЄС чи інших міжнародних стандартів).

Як правило, результати моніторингу зважуються на основі певних встановлених критеріїв. Наприклад, такими критеріями можуть бути набір спеціальних інструментів, передбачених директивами ЄС у сфері державних закупівель. Для моніторингу ефективності таким критерієм може бути, наприклад, різниця між очікуванню (запланованою) та фактичною ціною (якщо предметом моніторингу є спроможність замовника організувати ефективне планування, або вплив

конкуренції на ціни залежно від кількості учасників. Підсумовуючи викладене вище, слід зазначити, що моніторинг може проводитись із різними цілями, що, відповідно, вимагають застосування різних методів та різного рівня інтенсивності моніторингу. У будь-якому випадку, важливо визначити основну мету моніторингу: перевірка відповідності встановленим нормам, визначення економічного ефекту чи оцінювання загальної ефективності державних закупівель.

Вважаємо за доцільне визначити основні з процедур публічних закупівель.

У відповідності до Закону [1], надпорогові закупівлі можуть здійснюватися шляхом застосування однієї з таких процедур:

- 1) відкриті торги;
- 2) конкурентний діалог;
- 3) переговорна процедура закупівлі.

У своїх звітах, ДАСУ дає розгорнуту інформацію не тільки по процедурах надпорогових закупівель, але й «допорогові»:

- 1) допорогова закупівля;
- 2) процедура звітування про укладений договір;
- 3) відкриті торги із публікацією англійською мовою;
- 4) переговорна процедура (для потреб оборони).

Основною процедурою публічних закупівель є відкриті торги, які відбуваються на авторизованих системах електронних закупівель. Участь у цій процедурі мають право брати всі зацікавлені особи, які відповідають певним кваліфікаційним критеріям: 1) наявність обладнання та матеріально-технічної бази; 2) наявність працівників відповідної кваліфікації, які мають необхідні знання та досвід; 3) наявність документально підтвердженого досвіду виконання аналогічного договору. Розпочинається процедура відкритих торгів із розміщення на веб-порталі Уповноваженого органу оголошення про проведення процедури відкритих торгів, яке має бути оприлюднене не пізніше як за 15 днів до дня розкриття тендерних пропозицій, якщо вартість закупівлі не перевищує 133 тис. євро для товарів і послуг та 5150 тис. євро для робіт, та не пізніше 30 днів у разі перевищення таких меж. Одночасно має бути оприлюднена і тендерна документація.

Конкурентний діалог - це процедура, яка поєднує двоступеневі торги і попередню кваліфікацію. Діалог застосовується за умови, якщо не можна визначити умови закупівлі (технічні, якісні характеристики) і для прийняття рішення необхідні переговори, а також якщо предметом закупівлі є послуги (юридичні, консультаційні, розробка програмного забезпечення), визначення вимог до яких потребує переговорів. Конкурентний діалог проводиться в два етапи: 1 етап - визначення технічних умов (на підставі запропонованих рішень постачальників та проведених з ними переговорів, можна сформулювати предмет закупівлі та технічні вимоги до нього); 2 етап - проводиться аукціон на пониження і визначається переможець.

Переговорна процедура закупівлі - це процедура, що використовується замовником як виняток і відповідно до якої замовник укладає договір про закупівлю з учасником після проведення переговорів з одним або кількома учасниками. Застосуванню такої процедури має передувати рішення тендерного комітету. Основні відмінності переговорної процедури від відкритих торгів та конкурентного діалогу: під час такої процедури не проводиться аукціон; вона не передбачає створення та публікації тендерної документації; строки проведення є мінімальними.

Допорогова закупівля – закупівля до 200 тис. грн на рік для товарів і послуг та до 1,5 млн грн для робіт.

Звіт про укладений договір - придбання замовниками товарів, робіт і послуг, вартість яких становить від 50 тис. грн. шляхом укладення прямого договору. Це неконкурентна процедура закупівлі, яка відбувається поза системою Prozorro з обов'язковою публікацією в системі основної інформації про проведену закупівлю в формі звіту. Під час проведення цієї процедури замовник вимагає від учасників надання ними інформації, що підтверджує їх відповідність кваліфікаційним критеріям таким як: наявність обладнання та матеріально-технічної бази; наявність працівників відповідної кваліфікації, які мають необхідні знання та досвід; наявність документально підтвердженого досвіду виконання аналогічного договору.

Відкриті торги із публікацією англійською мовою – це процедура, яка застосовується у випадку оголошення закупівлі з очікуваною вартістю більше еквіваленту 133 тис. євро для товарів та послуг і 5 150 тис. євро для робіт.

Переговорна процедура (для потреб оборони) – це унікальна процедура, що за логікою більш схожа на процедуру “Відкриті торги” ніж на переговорну процедуру. Дана процедура є поєднанням відкритих торгів та переговорної процедур закупівель і складається з двох етапів: перший - проходить в системі, другий - поза системою з підтвердженням результату в системі.

З моменту створення та станом на кінець 2018 року всього в електронній системі закупівель зареєстровано близько 35 тис. організаторів закупівель та понад 210 тис. учасників закупівель. Оголошено 2,730 млн. закупівель очікуваною вартістю майже 2,072 трлн. грн., з яких 458 тис. надпорогових закупівель з очікуваною вартістю 1,626 трлн. грн., 784 тис. допорогових закупівель з очікуваною вартістю майже 235 млрд. грн. та опубліковано 1,488 млн. звітів про укладені договори на суму 210 млрд. грн. Різниця суми очікуваної вартості закупівель та суми переможних пропозицій складає 7,64% або близько 65,5 млрд. грн. в абсолютному еквіваленті [3].

Аналітичні дані щодо методів публічних закупівель наведені в табл. 2.

Таблиця 2

Учасники публічних закупівель за методами закупівель

Процедура закупівлі	Кількість унікальних учасників	Приріст учасників в 2018 році в порівнянні з 2017
1. Допорогова закупівля	31 817	-8%
2. Процедура звітування про укладений договір	122 646	21%
3. Переговорна процедура	11 869	23%
4. Відкриті торги	37 613	14%
5. Відкриті торги із публікацією англ. мовою	5 649	-1%
6. Переговорна процедура (для потреб оборони)	1 141	11%

Джерело: побудовано за Звітами Держаудитслужби [3]

За звітний період 2018 року за даними електронної системи закупівель було оголошено 1,252 млн. оголошень про проведення закупівель, з яких 230,6 тис. (18%) склали оголошення про проведення надпорогових закупівель, 237,5 тис. (19%) допорогових закупівель та 783,7 тис. (63%) опубліковано звітів про укладені договори. Таким чином, проведення Допорогів за кількістю склало 82% всіх оголошених закупівель в електронній системі закупівель в звітному році. Загалом кількість оголошень про закупівлі зросла на 22% порівняно з 2017 роком Разом з тим, частка оголошень про проведення відкритих торгів зросла на 38% звітів про укладені договори збільшилось на 36% При цьому зменшилась кількість оголошень допорогових закупівель на 14% [3]. Аналіз оголошень про закупівлі свідчить, що з конкурентних методів закупівель організатори закупівель найчастіше обирають допорогові закупівлі (19%) та відкриті торги (13%) натомість не зменшується кількість звітів про укладені договори, які звітного року склали 63% загальної кількості від усіх оголошених закупівель в ЕСЗ. Загалом в 2018 році активних учасників було близько 148 тис Порівняно з 2017 роком їх кількість збільшилась на 16%.

Найбільша кількість учасників зосереджена в Київській області та м. Київ – 27 200 активних учасників закупівель в 2018 році, Дніпропетровській – 10 196 учасників, Харківській – 9 219 учасників, Львівській – 7 385 учасників.

Електронна система закупівель надає значні можливості та переваги в збуті продукції та послуг підприємства, що виступили учасниками публічних закупівель, мали можливості отримати новий ринок для збуту своєї продукції за спрощеною процедурою, при цьому не витрачаючи кошти на просування товару, рекламу, пошук партнерів, інвесторів.

Порівняно з минулим роком відсоток відхилених учасників організаторами в конкурентних закупівлях 2018 року не змінився і становить 10% [3].

Найбільший відсоток дискваліфікацій спостерігається у відкритих торгах 13% та в переговорній (процедурі для потреб оборони) - 16%. Порівняно з минулим роком зріс відсоток дискваліфікацій в переговорній процедурі (для потреб оборони) з 12% до 16% натомість зменшився в у відкритих торгах із публікацією англійською мовою з 3% до 2 % (табл. 3).

Основними причинами дискваліфікацій організатори вказували невідповідність вимогам тендерної документації 51% Такими стали закупівлі будівельних робіт та поточного ремонту, нафтопродуктів, палива, електроенергії та інших джерел енергії, продуктів харчування, напоїв, тютюну та супутньої продукції, медичного обладнання, фармацевтичної продукції та засобів особистої гігієни.

При цьому в 43% всіх дискваліфікацій не було вказано причини, що суперечить вимогам Закону Це закупівлі офісної та комп'ютерної техніки, устаткування та приладдя, крім меблів та пакетів програмного забезпечення, продуктів харчування, напоїв, тютюну та супутньої продукції, меблів (у тому числі офісні меблі), меблево-декоративних виробів, побутової техніки (крім

освітлювального обладнання) та засобів для чищення. Водночас в 14% всіх дискваліфікацій організатор вказав, що учасник не відповідає кваліфікаційним критеріям та в 11% що учасник не надав необхідні документи.

Таблиця 3

Діяльність учасників та організаторів в завершених закупівлях в 2018 році

Процедура закупівлі	Кількість тендерів	Кількість унікальних учасників	Кількість цінових пропозицій	Кількість дискваліфікацій	% дискваліфікацій	Середня кількість пропозицій на торги
Всього	251 655	49 275	621 546	65 131	10%	2,28
Допорогова закупівля	167 174	30 816	351 639	31 559	9%	2,06
Відкриті торги	78 332	33 254	244 363	32 398	13%	2,66
Відкриті торги із публікацією англ. мовою	4 790	4 696	20 910	450	2%	2,82
Переговорна процедура (для потреб оборони)	1 359	1 045	4 634	724	16%	2,48

Джерело: побудовано за Звітами Держаудитслужби [3]

За результатами аналізу даних в електронній системі закупівель в 2018 році 28 тис. організаторів успішно завершили 1,084 млн. закупівель, в яких було 1,115 млн лотів з очікуваною вартістю 657,710 млрд. грн. [3]. З усіх закупівель 88% склали Допороги та 12% Надпороги. Всього в цих закупівлях взяло участь 148 тис учасників (табл. 4).

Таблиця 4

Оцінка показників по завершених закупівлях

	Кількість закупівель	Частка кількості (%)	Очікувана вартість лотів (грн)	Частка очікуваної вартості (%)
Допороги	950 907	88%	188 643 294 150	29%
Надпороги	133 336	12%	469 067 411 872	71%
Всього	1 084 243	100%	657 710 706 022	100%

Джерело: побудовано за Звітами Держаудитслужби [3]

Стрімко збільшується (на 36 договорів порівняно з минулим роком) кількість укладення прямих договорів організаторами закупівель без використання ЕСЗ У звітному році кількість звітів про укладені договори складає 72% (783 737) від всіх завершених закупівель в ЕСЗ, з яких 64% (501 754) становить частка звітів з очікуваною вартістю до 50 тис грн, 30% (231 187) від 50 тис до 200 тис грн. 6% (50 796) понад 200 тис. грн.

В частині об'єктів закупівлі, варто сказати, що найбільше було закуплено продуктів харчування, напоїв, тютюну та супутньої продукції, нафтопродуктів, палива, електроенергії та інших джерел енергії, конструкції та конструкційних матеріалів допоміжної будівельної продукції (крім електроапаратури), офісної та комп'ютерної техніки, устаткування та приладдя, крім меблів та пакетів програмного забезпечення, медичного обладнання, фармацевтичної продукції та засобів особистої гігієни в Київській, Дніпропетровській, Донецькій, Харківській, Одеській областях та м Київ.

В закупівлях будівельних робіт Київська та м Київ, Харківська, Одеська, Дніпропетровська, Львівська, Донецька області мали найбільшу кількість тендерів В Київській області та м Києві було витрачено 77 млрд. грн. на будівельні роботи та ремонт, а в Дніпропетровській 23 млрд. грн. Найдорожчими стали закупівлі ПАТ «Донбасенерго» (одна закупівля очікуваною вартістю 21,2 млрд. грн.), Комунального підприємства «Київський Метрополітен» 47 закупівель очікуваною вартістю 6,3 млрд. грн.), Департаменту житлово-комунального господарства та будівництва Дніпропетровської обласної державної адміністрації 246 закупівель очікуваною вартістю 6 млрд. грн.) [3].

Найбільшу кількість закупівель послуг закуплено в сфері ремонту і технічного обслуговування, архітектурних, будівельних, інженерних та інспекційних послуг ділових послуг юридичні, маркетингові, консультаційні, кадрові, поліграфічні та охоронні, у сферах поводження зі стічними водами та сміттям, послугах у сферах санітарії та охорони довкілля, у сфері інформаційних технологій консультування, розробка програмного забезпечення, послугах мережі Інтернет і послугах з підтримки

та сфері комунальних послуг. Найдорожчими виявилися закупівлі послуг, пов'язаних з нафтогазовою промисловістю 15,5 млрд. грн.), з ремонтом і технічним обслуговуванням 13,2 млрд. грн.), додаткових та допоміжних транспортних послуг туристичних агентств 11,3 млрд. грн.), архітектурних, будівельних, інженерних та інспекційних 10,2 млрд. грн.), юридичних, маркетингових, консультаційних, кадрових, поліграфічних та охоронних 7,5 млрд. грн.) [3].

Інформацію про кількість та суму договорів з іноземними учасниками за методами закупівель відображено в табл. 5.

Таблиця 5

Участь іноземних учасників в публічних закупівлях

Тип методу закупівлі	Кількість договорів	Сума договорів (грн)
Процедура звітування про укладений договір	460	5 019 354 795
Переговорна процедура	127	20 823 068 227
Відкриті торги із публікацією англ. мовою	104	5 788 397 715
Допорогова закупівля	92	26 900 817 340
Відкриті торги	58	592 061 781
Переговорна процедура за нагальною потребою	9	34 316 907
Всього	850	59 158 016 766

Джерело: побудовано за Звітами Держаудитслужби [3]

Загалом в звітному році з усіх надпорогів 33,9% закупівель не відбулись та 7% були відмінені, в тому числі не відбулись відкриті торги 44 8 відкриті торги із публікацією англ. мовою 32,1% переговорна процедура (для потреб оборони) - 18,5 % (табл. 6).

Найчастіше організатори причиною відміни торгів вказували подання менше двох тендерних пропозицій, неможливість усунення порушень, відсутність подальшої потреби у закупівлі, у зв'язку з скороченням видатків, порушення порядку оприлюднення, внаслідок непереборної сили, а також наявність технічних помилок.

Варто зазначити, що відповідно до Закону [1], Антимонопольний комітет України (далі - АМКУ) є органом оскарження і також наділений відповідними повноваженнями контролю та моніторингу.

Таблиця 6

Відмінені процедури та визнані такими, що не відбулись

Статус тендера	Відкриті торги	Відкриті торги із публікацією англ. мовою	Переговорна процедура	Переговорна процедура (для потреб оборони)	Переговорна процедура за нагальною потребою
Відмінена закупівля	6,0%	12,6%	7,5%	7,9%	8,0%
Завершена закупівля	49,2%	55,4%	92,5%	73,6%	92,0%
Закупівля не відбулась	44,8%	32,1%	0,0%	18,5%	0,0%

Джерело: побудовано за Звітами Держаудитслужби [3]

Так, у період з 01.01.2018 по 31.12.2018 до АМКУ надійшло 7 786 скарг, з яких прийнято до розгляду 5 692 скарги. За результатами розгляду скарг прийнято 5549 рішень, зокрема, 1645 рішень про відмову у задоволенні скарги, 3 197 скарг задоволено повністю або частково, прийнято 707 рішень про припинення розгляду скарг. Під час здійснення замовниками закупівель були виявлені такі найбільш поширені порушення:

- дискримінаційний підхід в частині відхилення тендерних пропозицій одних учасників, які не відповідають умовам документації, та допуск до аукціону/визначення переможцем учасників, які також не відповідають умовам документації (не зменшується тенденція вибіркового підходу за наявності в учасників однакових порушень);

- відхилення за процедурою відкриті торги з публікацією англійською мовою (відповідно до листа № 20 29 01 562-пз євроторгів прекваліфікації пропозицій”) учасників через невідповідність умовам документації тощо після проведення аукціону;

- відхилення пропозицій переможців через ненадання ними зразків продукції, які у відповідності до вимог Закону не є складовою пропозиції та не можуть бути підставою для відхилення;

- відхилення переможців торгів через ненадання/невідповідність документів, які не передбачені Законом для їх надання після проведення аукціону;

- дискримінаційні умови документації в частині включення до предмету закупівлі ексклюзивних позицій лише одного виробника;
- в порушення вимог Закону врахування замовниками виправлених документів, завантажених переможцями після аукціону на заміну неналежно наданих у складі пропозицій;
- дискримінаційні умови документації в частині включення до предмету закупівлі ексклюзивних позицій лише одного виробника;
- практика «приховування» вимог до учасників у розділах документації, які не мають відношення до змісту пропозиції (в умовах проекту договору, при цьому договір має формуватись вже на етапі підписання його з переможцем);
- неналежне планування закупівель (проведення торгів напередодні або у період запланованих робіт ремонту доріг).

Відповідно до даних електронної системи закупівель 2512 учасниками закупівель було оскаржено закупівлі 1901 організаторів. Разом з тим 66% скарг було подано на рішення організатора закупівель та 34% на умови тендерної документації [3].

Таблиця 7

**Інформація щодо отримання найбільшої кількості скарг
(понад 100 скарг на рік)**

Організатор закупівель	Кількість скарг
Міністерство оборони України (Відділ підготовки та проведення закупівель за напрямком тилового та медичного забезпечення управління проведення закупівель Департаменту державних закупівель та постачання матеріальних ресурсів МОУ)	298
Філія “Центр забезпечення виробництва” акціонерного товариства “Українська залізниця”	238
Державне підприємство “Національна атомна енергогенеруюча компанія “Енергоатом”	128
Регіональна філія “Південно-західна залізниця” акціонерного товариства “Українська залізниця”	123
Регіональна філія “Одеська залізниця” пат “Укрзалізниця”	114
Філія “Пасажирська компанія” Акціонерного товариства “Українська залізниця”	113

Джерело: побудовано за Звітами Держаудитслужби [3]

Існують окремі проблеми в законодавчому аспекті, які перешкоджають забезпеченню ефективності публічних закупівель.

Наприклад, замовник вдається до відміни торгів (наприклад, через відхилення інших пропозицій з надуманих підстав або виявлення «суттєвих» порушень законодавства з питань публічних закупівель, або відсутності подальшої потреби в закупівлі), якщо переможцем стає «непотрібний» учасник. Формальними підставами для цього можуть бути вимоги замовника надати додаткові документи, що підтверджують відповідність пропозиції вимогам тендерної документації тощо. У наступних торгах недобросовісний замовник встановить такі узгоджені умови (параметри предмета закупівлі), що забезпечать перемогу «потрібного» постачальника. При цьому, за час відведений для надсилання пропозицій решта учасників не встигнуть підготувати відповідні пропозиції та документацію. Варто зазначити, що зарубіжні дослідники дійшли до висновку, що доступ до державних контрактів у країнах, що розвиваються, є в більшості випадків способом фінансування політичних партій. Характерною рисою є те, що регулярно робляться рекомендації, обговорюються проекти законів, але жодних активних дій для реалізації пропонованих змін не робиться, адже заінтересовані групи беруть активну участь у формуванні системи державних закупівель: законодавчі норми є компромісом між урядом і цими групами [4, с. 22]

Олефір А.О. вважає, що поширеною проблемою для замовників є невідповідність продукції, що поставляється переможцями тендерів, документації торгів. Для запобігання таким випадкам замовники можуть закріплювати в тендерній документації вимогу про обов'язковість надання переможцем аукціону зразків продукції. Щодо учасників закупівель, то вони, як правило, припускаються таких помилок: пропонують продукцію, що не відповідає тендерній документації; зазначають не всі відомості у своїх пропозиціях, що вимагаються згідно з тендерною документацією; подані пропозиції містять документи, що на момент розкриття втрачають актуальність або не містять усіх необхідних реквізитів. Також виникає питання щодо законності розголошення (розміщення у відкритому доступі) персональних даних, які містяться у тендерних

пропозиціях і подаються в електронній формі (скан-копія паспорта, трудової книжки, адвокатського свідоцтва, а також документів, що підтверджують матеріально-технічну базу учасника, наявність компетентних працівників і фінансової спроможності). З одного боку, забезпечується прозорість для всіх учасників, а з іншого – дестимулюється участь підприємців у тендерах через загрозу розголошення їх комерційної таємниці [5].

Ключові напрямки, згідно яких повинно відбуватися формування політики у сфері публічних закупівель наведено на рис. 3.

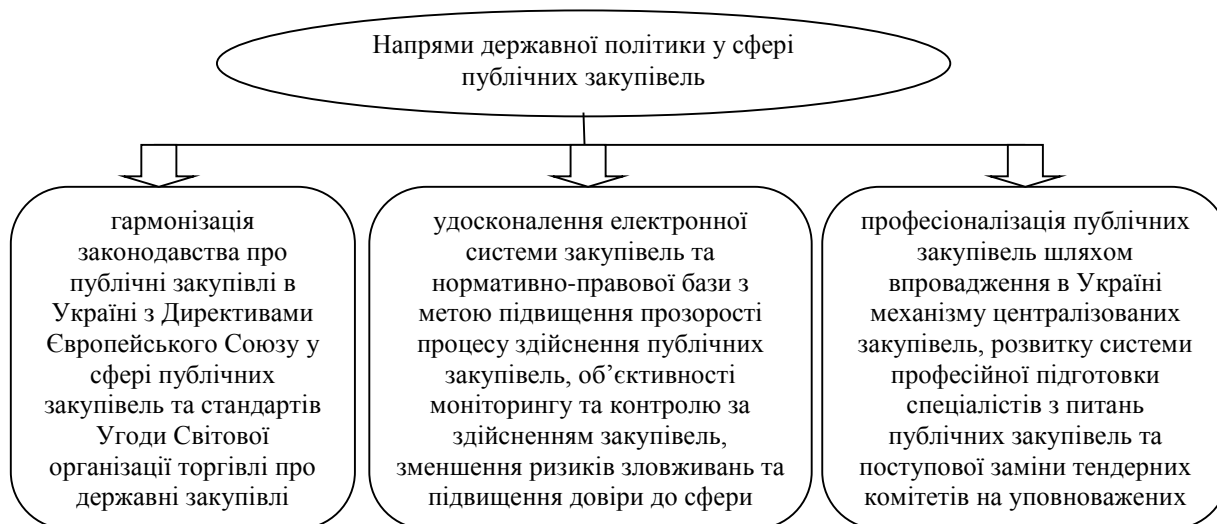

Рис. 3. Напрями державної політики у сфері публічних закупівель

Джерело: узагальнено автором

Нерідко можна спостерігати те, що замовники не оприлюднюють у встановленому законодавством порядку оголошення про закупівлі, річні плани закупівель, повідомлення про акцент пропозицій конкурсних торгів, звіти про результати проведення закупівлі або порушують строки їх розміщення, або публікації містять недостовірну інформацію. Для уникнення проведення процедури закупівлі часто занижують ціну товару, приписують йому невідповідність встановленим замовником потребам [6, с. 5].

Таблиця 8

Типові порушення у сфері публічних закупівель

Види порушень	Зміст порушень
1	2
Правопорушення, що виникають під час складання документації конкурсних торгів	Деякі замовники часто не встановлюють спосіб документального підтвердження відповідності встановленим кваліфікаційним критеріям. Це призводить до того, що учаснику безпідставно відмовляють у процедурі закупівлі. Всі необхідні вимоги до учасників замовник визначає самостійно. Водночас законом визначено необхідність подання документів, якими підтверджується відповідність лише одному кваліфікаційному критерію, а саме наявності фінансової спроможності. А замовнику надано право визначати документи, якими учасник повинен підтвердити відповідність іншим кваліфікаційним критеріям (в разі їх встановлення), але не в довільній формі, а з посиланнями на встановлені законодавством форми документів та визначенням уповноваженого органу, що видає їх.
Встановлення в документації конкурсних торгів вимог, що дискримінують та зменшують кількість потенційних учасників	Такі вимоги встановлюються найчастіше щодо господарської діяльності учасників. Наприклад, встановлюються вимоги, що брати участь у конкурсних торгах мають право лише платники ПДВ, вимога щодо певного річного обігу коштів у учасників, вимоги щодо наявності в учасника досвіду роботи з державними структурами, встановлення вимоги в документації конкурсних торгів щодо оплати послуг консультантів стосовно державних закупівель за рахунок учасників. Водночас документація конкурсних торгів може містити іншу інформацію відповідно до законодавства, яку замовник вважає необхідним до неї включити.

1	2
Неправомірне відхилення замовниками пропозицій конкурсних торгів	Відхилення замовниками пропозицій конкурсних торгів можуть відбуватися через «формальні порушення» (часто це пропозиції з найнижчою ціною), наприклад через те, що відсутня нумерація аркушів, печатка щодо завіряння копії документа, який подається; через непередбачені законом підстави встановлення додаткових підстав для відхилення, наприклад у разі ненадання учасником зразку продукції. Замовники не будуть відхиляти пропозиції, що не повністю відповідають вимогам документації, якщо пропозиція конкурсних торгів містить документи, строк дії яких закінчується до дати розкриття пропозицій торгів, або якщо замовники не мають можливості перевірити відповідність представленої документації.
Процедура переговорів із замовниками відбувається без документального підтвердження	Ця процедура потребує максимально об'єктивного підтвердження необхідності її використання як єдиної можливої в конкретному випадку.
Умови договору про закупівлю відрізняються від змісту акцептованої пропозиції	Конкурсні пропозиції, які отримані після закінчення кінцевого строку їх подання, змістовно не відповідають умовам тендерної документації; або які подані учасниками, що мають ознаки пов'язаних осіб; або коли визначено переможцем постачальника, заявка якого підлягала відхиленню.

Джерело: узагальнено на основі [7]

До основних недоліків щодо розвитку державного фінансового контролю в Україні (в т.ч. у сфері публічних закупівель) можна віднести: 1) недостатність чисельності підрозділів контролю у Державній аудиторській службі, а також незабезпечення організаційної та/або функціональної незалежності таких підрозділів; 2) недосконалість внутрішньої та зовнішньої методологічної бази з питань проведення державного фінансового контролю; 3) недоліки в частині повноти аудиторських дій, якості документування проведених перевірок та обґрунтованості висновків за їх результатами; 4) відсутність належної нормативно-правової бази в частині здійснення ДФК [8, с. 16].

Боротьба з корупцією в системі закупівель як у державному, так і в комерційному секторах економіки неможлива без комплексного підходу до розв'язання цієї складної проблеми. Міжнародною практикою опрацьовано чотири основних підходи, які на практиці підтвердили свою дієвість: психологічні методи, технічні методи, регламентація процесів, репресивні засоби [9, с. 145].

Як вважає Тараненко О.П., комплекс засобів протидії корупції здійснюється у двох напрямках: 1) створення ефективної системи правил, які будуть детально регламентувати потенційні корупційно небезпечні етапи процедури державних закупівель; 2) створення чітких механізмів контролю за точним дотриманням цих правил (у самій системі правил, які знижують ризик виникнення корупції, із самого початку повинні бути закладені контрольні заходи (у тому числі узгодження з підрозділами, не залученими до процедурної частини здійснення закупівлі), які дають змогу проводити незалежний поточний контроль і аналіз, а також подальший аудит процедур державних закупівель) [7].

З метою усунення недоліків доцільно запозичити досвід правового регулювання публічних закупівель ЄС, а саме [5]:

- оцінювання конкурсних пропозицій проводиться після їх кваліфікаційної перевірки;
- тендери не повинні оголошуватися, якщо потреби в предметі закупівлі задовольняються державним (комунальним) підприємством;
- тенденція до об'єднання попиту з боку замовників (проведення спільних нерегулярних централізованих закупівель) для досягнення економії від масштабу;
- замовники мають значну свободу дій щодо регулювання строків проведення тендерних процедур;
- найбільш економічно вигідна пропозиція повинна визначатися на підставі не тільки ціни, а кращого співвідношення ціни та якості (витрат у процесі експлуатації);
- демократичність складання технічних специфікацій;
- інновації визнаються метою публічних закупівель;
- стимулюється впровадження стандартів підприємствами, заохочення участі малих і середніх підприємств у тендерах, а також підприємств інвалідів та інших соціально незахищених верств населення [5].

Висновки. Отже, необхідність здійснення публічних закупівель зумовлена потребою в ефективному та економному використанні бюджетних коштів шляхом забезпечення державних підприємств, установ та організацій матеріальними благами (ресурсами). Однак, недоліки в організаційно-правовому забезпеченні перешкоджають ефективному використанні коштів у сфері публічних закупівель. Як пропозиції, можна реалізувати наступні заходи для підвищення ефективності державного фінансового контролю: гармонізація вітчизняного законодавства у відповідності міжнародних норм і стандартів; регламентування та чітке розмежування повноважень, функцій і компетенції у нормативно-правовій базі; розробка методологічних засад здійснення державного контролю; підвищення якості кадрового та інформаційного забезпечення органів контролю; підвищення рівня відкритості та прозорості контролюючих органів через використання всіх можливих інформаційно-комунікаційних систем поширення інформації; впровадження та використання автоматизованих інформаційних систем для забезпечення підвищення оперативності та дієвості контролю.

Список використаних джерел

1. Про публічні закупівлі: Закон України від 25 грудня 2015 року №922-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19> (дата звернення: 08.09.2019)
2. Положення про Державну аудиторську службу України від 3 лютого 2016 р. № 43. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/43-2016-%D0%BF> (дата звернення: 10.09.2019)
3. Звіти Державної аудиторської служби України за 2016, 2017, 2018 роки: офіційний сайт Державної аудиторської служби. URL: <http://www.dkrs.gov.ua>. (дата звернення: 11.09.2019)
4. Chigudu D. Public procurement in Zimbabwe: issues and challenges. *Journal of Governance and Regulation*. 2014. Vol. 3, issue 4. P. 21-26
5. Олефір А. О. Проблеми публічних закупівель крізь призму європейського досвіду. *Теорія і практика правознавства*. 2017. Вип. 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2017_1_7
6. Козлов С. Державні закупівлі: проблеми та перспективи. *Юридична газета*. 2005. № 7(43). С. 4-5
7. Тараненко О. Сучасні заходи запобігання корупції у сфері державних закупівель. *Державне управління: теорія та практика*. 2014. № 2. URL: <http://academy.gov.ua/ej/ej20/PDF/4.pdf>.
8. Здирко Н. Г., Шевчук О.Д. Державний фінансовий контроль в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики : всеукраїнський науково-виробничий журнал*. 2018. № 5 (33). С. 7-24.
9. Храпкин А.А. Коррупционная устойчивость государственных заказчиков. *Государственные и муниципальные закупки: сб. док. II Всерос. практ. конф.-семинара. Юриспруденция*, 2007. 208 с.

References

1. Pro publichni zakupivli: Zakon Ukrainy vid 25 hrudnia 2015 roku №922-VIII [Law of Ukraine on public procurement from December 25 2015 №922-VIII.] Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19> [in Ukrainian]
2. Polozhennia pro Derzhavnu audytorsku sluzhbu Ukrainy vid 3 liutoho 2016 r. № 43 [Regulations on the State Audit Service of Ukraine from February 3 2016, № 43]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/43-2016-%D0%BF> [in Ukrainian]
3. Zvity Derzhavnoi audytorskoï sluzhby Ukrainy za 2016, 2017, 2018 roky: ofitsiyni sait derzhavnoi audytorskoï sluzhby. [Reports of the State Audit Service of Ukraine for 2016, 2017, 2018: official site of the State Audit Office of Ukraine]. Retrieved from: <http://www.dkrs.gov.ua>. [in Ukrainian]
4. Chigudu, D. (2014). Public procurement in Zimbabwe: issues and challenges. *Journal of Governance and Regulation*, 3, 4, 21-26 [in English]
5. Olefir, A. O. (2017). Problemy publichnykh zakupivel kriz pryzmu yevropeiskoho dosvidu [Problems of public procurement through the prism of European experience]. *Teoriia i praktyka pravoznavstva - Theory and Practice of Law*. 1. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2017_1_7 [in Ukrainian]
6. Kozlov, S. (2005). Derzhavni zakupivli: problemy ta perspektyvy [Public Procurement: problems and prospects]. *Yurydychna hazeta - A juristical newspaper*. 7(43), 4-5 [in Ukrainian]
7. Taranenko, O. (2014). Suchasni zakhody zapobihannia koruptsii u sferi derzhavnykh zakupivel [Current anti-corruption measures in the area of public procurement]. *Derzhavne upravlinnia: teoriia ta praktyka - Public administration: theory and practice*. 2. Retrieved from: <http://academy.gov.ua/ej/ej20/PDF/4.pdf>. [in Ukrainian].

8. Zdyrko, N. H. & Shevchuk, O.D. (2018). Derzhavnyi finansovyi kontrol v Ukraini: suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku [State financial control in Ukraine: the modern state and prospects of development]. *Ekonomika. Finansy. Menedzhment: aktualni pytannia nauky i praktyky: vseukrainskyi naukovo-vyrobnychiy zhurnal - Economy. Finances. Management: pressing questions of science and practice : allukrainian scientific and production magazine*. 5 (33), 7-24 [in Ukrainian].

9. Khrankyn, A. A. (2007). Korruptsyonnaia ustoichyvost hosudarstvennykh zakazchykov [Corruption Resilience of Government Customers]. *Vserossyiskaia praktycheskaia konferentsiya «Hosudarstvennye y munitsypalnye zakupky» - All-Russian Practical Conference «State and Municipal Procurement»*. Jurisprudence [in Russian].

Інформація про авторів

КАЛЕТНИК Григорій Миколайович – доктор економічних наук, професор, академік НААН України, президент ННБК “Всеукраїнський науково-навчальний консорціум”, Вінницький національний аграрний університет (21008, м. Вінниця, вул. Сонячна, 3, e-mail: rector@vsau.org).

ЗДИРКО Наталія Григорівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри аудиту та державного контролю, Вінницький національний аграрний університет (21008, м. Вінниця, вул. Сонячна, 3, e-mail: Natashka26@i.ua)

KALETNIK Hrygoriy – Doctor of Economic Sciences, Professor, Academician of NASS of Ukraine, President of the “Ukrainian Scientific-Educational Consortium”, Vinnytsia National Agrarian University (21008, Vinnytsia, 3, Soniachna Str., e-mail: rector@vsau.org).

ZDYRKO Nataliya – PhD in Economics, Associate Professor of Audit and State Control. Vinnytsia National Agrarian University. (21008, Vinnytsia, Soniachna str. 3, e-mail: Natashka26@i.ua).

КАЛЕТНИК Григорій Николаевич – доктор экономических наук, профессор, академик НААН Украины, президент УНПК “Всеукраинский научно-учебный консорциум”, Винницкий национальный аграрный университет (21008, г. Винница, ул. Солнечная, 3, e-mail: rector@vsau.org).

ЗДЫРКО Наталия Григорьевна – кандидат экономических наук, доцент кафедры аудита и государственного контроля, Винницкий национальный аграрный университет (21008, г. Винница, ул. Солнечная, 3, e-mail: Natashka26@i.ua)

